

RECENZÍÓ

JAAKKO HUSA: *INTERDISCIPLINARY COMPARATIVE LAW. RUBBING SHOULDERS WITH THE NEIGHBORS OR STANDING ALONE IN A CROWDED ROOM* (EDWARD ELGAR PUBLISHING 2022) 256.¹

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.1.05>

A finn Jaakko Husa az összehasonlító jogtudomány nemzetközileg is elismert alakja, a Google Scholar szerint száz körüli publikációval (ebből mintegy tíz könyv) és körülbelül 15-ös Hirsch-indexszel – hogy a jogász olvasót némi-leg irritáló adatokkal kezdjem.

A recenzió – ezzel szemben – nemcsak a publikációs adatok tekintetében marad el jelentősen Husától, hanem abban, a jelen esetben talán lényegesebb pontban is, hogy nem igazán ért az összehasonlító joghoz, és ezzel tisztában is van. Hogyan veszi/veszem (egy-egy szám első személyre váltva) mégis a

bátorságot, hogy recenziót írjak egy minden szempontból szakmailag magam fölött álló szerző könyvéről? Csak azzal védekezhetek, hogy a könyvben – ahogyan azt a címe is sugallja – más tudományok (szociológia, közgazdaságtan vagy a jogi kultúra kutatása) és az összehasonlító jog együttműködésének lehetőségéről van szó, és több más társtudományi területen valamelyest jártasnak mondhatom magam. Éppen ezért elsősorban azokra a fejezetekre fogok fókuszálni, amelyekben a könyv ezeket a lehetőségeket vizsgálja.

Előbb azonban érdemes bemutatni a szerző kiindulópontját, amely részben az első fejezetben jelenik meg, de teljes egészében a záró fejezetben válik érthetővé a problémafelvetés. Husa elsőként arra utal, hogy az összehasonlító jog (tudomány) nem igazi jog (tudomány), mert más jogi vizsgálódásokkal ellentétben nincs konkrét tárgya, nevezetesen nincs egy specifikus joganyag, amilyen a polgári jog, illetve a szerződések joga vagy az alkotmányjog stb. esetén megvan. Ezért az összehasonlító jog a jogtudomány perifériáján létezik. Érzékelhető ebből Husa jogi, illetve jogtudományi alapállása, amit teljesen világossá is tesz, amikor – mindjárt az első fejezetben és aztán a könyvben még tucatnyi más ponton is – a valódi jog-

¹ Jaakko Husa nemrégiben megjelent könyvéről (*Interdisciplinary Comparative Law. Rubbing Shoulders with the Neighbors or Standing Alone in a Crowded Room*. Edward Elgar Publishing, 2022, <https://doi.org/10.4337/9781802209785>) a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetében 2023. március 30-án tartottunk hibrid formában műhelymegbeszélést, amelyen a szerző maga is részt vett. A fórumot Fekete Balázs, a JTI tudományos főmunkatársa szervezte, bevezetőt a JTI igazgatója, Gárdos-Orosz Fruzsina tartott. Ezután a szerző mutatta be munkáját, az abban foglalt fő témára koncentrálni, majd a két felkért hozzászóló kapott szót (Bodnár Eszter habilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK, valamint a jelen írás szerzője), majd mindegyik végül a szerző reagált. E recenzió az ezen eseményen elhangzottakra, illetve elmondottakra is épít, de annak jelentősen átdolgozott, kibővített változata.

tudománynak, a jogtudomány egyfajta „egyeduralkodójának” a jogdogmatikát nevezi. Az ilyen értelemben vett „tisztá jogtan” azonban annak tárgya és módszere miatt, legalábbis legtisztább formájában, elzárt az összehasonlító jog elől. Ez ugyanakkor ablakot nyit (avagy ajtót mutat?) más társadalomtudományok felé.

Az interdiszciplinaritás felé hajtó erők mellett azonban azzal ellentétes szempontok is megjelennek. Gyakran felmerül például a könyvben – számomra nem teljesen értelmezhető módon –, hogy egyes esetekben csak az egyik tudományterület profitál az együttműködésből. Igaz, hogy például a jogtörténet–jogösszehasonlítás kapcsolat esetében mindkét panaszra hoz szakirodalmi példát a szerző. Nyilvánvalóan jelentősebb a probléma a jogösszehasonlítás és más olyan területek együttműködése kapcsán, mint a szociológia vagy közgazdaságtan. Hiszen ezeknek a tudományterületeknek a megközelítésmódjai, fogalomkészlete, módszertana gyökeresen eltérő a jogtudományétól. Sajnálatos, hogy a szerző nem elemzi explicit módon egyik esetben sem, hogy az összeegyeztetés nehézségei mennyire fakadnak konceptuális-elméleti és mennyiben módszertani okokból.

Arra mindenestre utal, hogy más tudományterületek beemelése az összehasonlító jogba ez idáig nem igazán volt sikeres. Nagyjából a könyv közepe táján, a 127. oldalon jelenik meg ez az állítás egészen karakteresen, ahol a szerző arról ír, hogy az összehasonlító jogtudománynak végre „ki kell törnie a jogdogmatika szorításából”, az „összehasonlító jog sohasem volt egy eredendően tudományos műfaj”, és hogy „az interdiszciplináris megközelítés többé-kevésbé

mindig is probléma volt” a terület számára. A könyv vége felé (a 7. fejezetben) ugyanakkor némileg pozitívabb képet fest, amikor arra utal, hogy tendenciájában a terület „tudományosabbá” vált az utóbbi időszakban, és az utolsó, 8. fejezetben arra is utal, hogy a jogszociológiai megközelítés, például a *law in action* értelmében egyre határozottabban az összehasonlító jogtudomány részévé válik. Korábban, már a 2. fejezetben, jelezte, hogy a jogtörténet elkerülhetetlenül megjelenik a jogösszehasonlításban is. Nyilvánvaló, hogy ez a két tényező, az – 5. fejezetben részletesen tárgyalt, útfüggőség (*path dependency*) fogalomban megjelenő – történelmi meghatározottság és a társadalmi szerveződés sajátosságai meghatározóan hatnak ki egyes jogintézmények megformálására, és ilyenként elsődleges magyarázóik lehetnek a jogrendszerek közötti eltéréseknek.

Összességében azonban a más tudományterületekkel történő együttműködés mellett, inkább az olykor már-már lehetetlenségbe hajló nehézségek bemutatása dominál. A valódi probléma azonban csak a záró, nyolcadik fejezetben kerül nevesítésre. Eszerint ugyanis, ha az interdiszciplinaritás sikeres lenne, az összehasonlító jog azzal is veszítene. Míg ugyanis jelen állapotban, bár a jogtudomány perifériáján, de mégis azon, ha úgy tetszik „a körön belül” helyezkedik el, félő, hogy egy igazán interdiszciplináris, a társadalomtudományok gondolkodásmódjával és módszertánával végtelenen megfertőzött (ezt a bombasztikus képet már a recenzens festi a Husa által rajzolt körvonalakra) jogösszehasonlítás végleg a jogtudomány körén kívülre kerül. Praktikusan ez azt jelentené, hogy eredményei, „véleménye”

tényleges jogi kérdésekben – legyen az jogalkotás-jogfejlesztés vagy jogértelmezés – nem számítana, gyakorlati hatása ilyenként eltűnne. Némileg szélsőségesen fogalmazva: a jogösszehasonlítás valódi tudománnyá válása a jogiség elvesztésével fenyeget.²

De nézzük most már az első, problémafelvető és a nyolcadik, összegző fejezet közötti részeket, amelyek elvben egy-egy nagyobb tudományterülettel való együttműködés lehetőségét vizsgálják, s amelyekkel kapcsolatban több kritikai észrevétel is megfogalmazható.

A második fejezet a jogtörténet és jogösszehasonlítás kapcsolatát vizsgálja. A szerző jelzi, hogy e két terület között hosszan tartó, szoros kapcsolat áll fenn, hiszen a történelmi folyamatok nagyban magyarázzák, hogy hasonló társadalmi szabályozási szükségleteket (funkciókat) a jog más eszközökkel old meg az eltérő jogrendszerekben. Némileg zavaró, hogy az elsősorban e tény magyarázatára szolgáló útfüggőség fogalmát nem itt tárgyalja.

A harmadik fejezet a nyelvvel foglalkozik, lényegében a jogi szövegek fordításának nehézségét mutatja be, hiszen a szavak, nyilván a szakszavak is, csak

nyelvi környezetükhöz való viszonyukban, konnotációjukban értelmezhetőek. Ez ugyanakkor felveti az értelmezés kérdését: mennyiben igényli a fordítás az értelmezést, és mi a különbség a két tevékenység között? Mindenesetre nyilvánvaló, hogy a megbízható fordítás alapfeltétele mindkét jogrendszer magabiztos ismerete.

A negyedik fejezet a „Képzelet, kultúra, összehasonlító jog” címet viseli. Lényegében két eltérő témát tárgyal, amelyek egyikének sincs sok köze a jogi kultúrához. Az egyik a „jog és irodalom” mára meghatározó, már-már önálló tudományterülete, amihez képest a tárgyalás meglehetősen rövidnek tekinthető. A másik a „metafora” kérdését tárgyalja, amivel egyfelől, azt hiszem, igencsak meglepi a legtöbb olvasót, de kétségtelenül bizonyítja a szerző intellektuális bátorságát és kreativitását.

Az ötödik fejezet a közgazdaságtanról, illetve annak az összehasonlító jog számára adott lehetőségeivel foglalkozik. Itt kerül explicit tárgyalásra az egyébként számos más ponton is megjelenő útfüggőség témája. Ez meglehetősen furcsa, mert egyáltalán nem illeszkedik a közgazdaságtanhoz. Az útfüggőség arra utal, hogy a társadalomban korábban meghozott döntések vagy történések alapvetően határozzák meg a jelen döntési alternatíváit, tipikusan oly módon, hogy számos alternatíva (például bizonyos jogi megoldások) fel sem merülnek, nem tűnnek lehetségesnek, mert például nem illeszkednek a kialakult, működő jogrendszerbe. A közgazdaságtan kiindulása ezzel szemben a racionális, haszonmaximalizáló egyén. Nem társadalmi, hanem individuális kiindulásról van szó, és valamennyi alternatíva tudatos figyelembevételéről. Az útfüggőség

² E szélsőséges fogalmazást a korábban említett műhelyvitán a szerzővel is megosztottam, bevalton provokatív szándékkal. Úgy tűnt, hogy Jaakko Husa, bár némileg finomítva a megfogalmazást, de lényegében egyetértett annak tartalmával. Mindez Sajó András kismonográfiáját (*Kritikai értekezés a jogtudományról*, Budapest: Akadémiai Kiadó 1983) idézi fel. Sajó, általában a jogtudomány mibenlétéről gondolkodva, azt feszegette, hogy a jogtudomány, mennyiben tekinthető egyáltalán tudománynak. Sajó akkor és ott a társadalomtudományi szemlélet és módszer beemelésében látta a tudományos jelleg felé való elmozdulás lehetőségét; ami valamelyest talán magyarázza a későbbi kutatói irányultságát.

valójában egyáltalán nem a közgazdaságtanhoz, hanem az új intézményelméletek (*neoinstitutionalist theory*) egyik ágához, a történeti intézményelmélethez (*historical institutionalism*) kapcsolódik. A közgazdaságtanhoz egy másik ág, a racionális intézményelmélet kapcsolódik³, amelynek lényege, hogy az intézmények befolyásolják és korlátozzák a döntéshozatal lehetőségét.

Az intézményelméletek szerint – némileg eltérően a mindennapi vagy akár magyar jogi fogalomhasználattól, amely az intézményt egyfajta szervezeti entitásként értelmezi – az intézmény tipikusan szabály. A Nobel-díjas Douglas North megfogalmazásában⁴ játékszabály (*rules of the game*), társadalmi normarendszer. Ilyenek például az erkölcsi normák és maga a jog is. A közgazdaságtan ezt úgy értelmezi, hogy az individuum számára egyes alternatívákhoz nemcsak annak közvetlen hasznai és költségei (utóbbi az egyén személyes investícióját: pénz, energia, idő, jelenti), hanem további költségek kapcsolódnak. A jogi szabályozás esetében ezek elsődlegesen a jogellenes magatartás szankciói. Így például a csalás önmagában lehet jövedelmező, de további, a jog által meghatározott költségei vannak, ami miatt már nem éri meg ezt az alternatívát választani. Ez a, közgazdaságtan számára releváns és értelmezhető intézményelmélet azonban egy egészen más „ág”, mint ahova az útfüggőség tartozik.

³ A harmadik ág a szociológiai intézményelmélet.

⁴ Douglas NORTH: *Institutions, Institutional Change and Economic Performance* (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1990) 3., <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678>. North lényegében erre a könyvére kapta a Nobel-díjat.

Az ebben a fejezetben tárgyalt másik téma az az irányzat, amely a jog és a közgazdaság közötti kapcsolatot vizsgálja, abból a szemszögből, hogy a jog miként hat a gazdaságra, miként járulhat hozzá a gazdasági növekedéshez. A problematika elemzése sokáig arra jutott, hogy a *common law*, az angolszász jog, talán annak rugalmassága miatt, „jobb”, mint a kontinentális jog; alighanem annak is betudhatóan, hogy a kutatók alapvetően az angolszász világból jöttek. Később ezt az állítást többen vitatták, maguk a szerzők is visszavonultak ettől. Mindezt Husa nagyon jól bemutatja. Mindehhez talán azt tehetnének hozzá, hogy – a világ alighanem nagyobbik felén, s ez a fele Magyarországról talán jobban látszik – nem az a kérdés, milyen jogrendszer működik, hanem az, hogy működik-e a jogrendszer a fulleri⁵ értelmében vett, kiszámítható, egységesen mindenkire alkalmazott általános normarendszerként.

Különösen furcsa, hogy a szerző ennek és csak ennek a megközelítésnek kapcsán hozza elő, a statisztikai jellegű adatok felhasználásának lehetőségét, meglehetősen szűk körben, korlátozottan. Kifejezetten hangsúlyozza is, hogy az ilyen jellegű adatoknak kevéssé van helye (normatív és deskriptív értelemben egyaránt) a jogösszehasonlításban. Ez az állítás legalább két oldalról támadható. Egyfelől, másutt a szerző maga is utalt arra, hogy a szociológiai megközelítés viszonylag jelentős hatást gyakorolt a jogösszehasonlításra, számos ponton annak részévé vált. De éppen a szociológia az, amely a kvantitatív módszereket, statisztikai adatelemzéseket széles kör-

⁵ Lon L. FULLER: *The Morality of Law* (New Haven, CT: Yale University Press 1964).

ben alkalmazta már a 19. század végétől. Másfelől, tényszerűen tudható, hogy hosszabb ideje használnak ilyen adatokat a jogösszehasonlításban is. Gondoljunk például a bírósági perek arányára, mint jelentős tényezőre, vagy a jogállamiság rész- és összesített indexeire, vagy akár az EU Justice Scoreboard adataira. De utalhatunk Blankenburg sokat hivatkozott elemzésére is.⁶

E fejezettel kapcsolatban azonban az a legfeltűnőbb, hogy csak utalásszerűen esik szó a jogtudományban az utóbbi fél évszázad alighanem legjelentősebb újításáról a Jog és Közgazdaságtani Iskoláról. Erre érdemes lett volna legalább néhány oldalt szentelni, hiszen ez a megközelítés egyfelől meghatározóvá vált a szűk értelemben vett, tudományos és gyakorlati hatásra egyaránt aspiráló jogtudományban; ilyenként már-már a klasszikus jogdogmatika versenytársaként jelentkezik. Másfelől ez az irányzat, a maga gyakran kvantifikált-monetarizált megközelítésével igazán alkalmas lehet bizonyos típusú összehasonlító munkákhoz.

Különösen meglepő volt, címéhez képest a hatodik, szociológiához kapcsolódó fejezet tartalma. Ebben azzal birkózik a szerző, hogy a jogösszehasonlítás tipikusan funkcionalista jellegű. Van egy társadalmi jelenség (pl. a házasság, szerződés), amelyet a jognak rendeznie kell; be kell töltenie az adott funkciót; amit esetlegesen eltérő módokon tesz meg az eltérő országokban.

Husa fő problémája ebben a fejezetben az, hogy a jogösszehasonlításnak ez a funkcionális megközelítése

rő a szociológiában általában értelmezett funkcionális megközelítéstől. Úgy tűnik azonban, hogy ez a problémafelvetés téves előfeltevéseken alapul. Egyfelől az említett szerzők, így Parsons, vagy Luhmann, vagy a politikaelméletből idézett Easton nem a funkcionális iskolába sorolódnak be a társadalomelméletekben, hanem a rendszerelméleti megközelítések közé, és nemcsak a külső értelmezők által, hanem önreflexiójuk szerint is. Funkcionális iskola ezzel szemben például Mertoné,⁷ akitől a jól ismert manifeszt, látens és diszfunkciók elkülönítése származik.

A jogösszehasonlítás funkcionális megközelítése inkább a korai néprajzkutatásban (pl. Malinowski) domináns megközelítéshez hasonlítható, amely ilyenként társadalmakat vet össze, illetve magyaráz, vagy az összehasonlító politika klasszikusával⁸ vethető össze. Jómagam az összehasonlító kormányzás kapcsán azt a példát hoznám, hogy ha funkcionális megközelítésben a végrehajtó fejének pozícióját vizsgálva az amerikai elnököt a német kancellárral vetjük össze, akkor sokkal értelmesebben járunk el, mintha egyfajta formális-strukturális megközelítésben a két köztársasági elnöki pozíciót. Röviden e fejezet problematikája többszörösen és feleslegesen túlgondoltnak tűnik; a probléma egyszerűen nincs ott.

Ott van viszont a szociológia, a jog-szociológia, az – amerikai és a skandináv – jogi realizmus, aminek nyilvánvalóan, a szerző által is vallottan jelentős hatása van, volt a jogösszehasonlításra, azonban erről lényegében szó sem esik.

⁶ Erhard BLANKENBURG: Patterns of legal culture: The Netherlands compared to neighboring Germany. *The American Journal of Comparative Law* 1998/1. 1–41., <https://doi.org/10.2307/841077>.

⁷ Magyarul: Robert K. MERTON: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra* (Budapest: Gondolat 1980); különösen 143–261.

⁸ Gabriel A. ALMOND – James COLEMAN: *A functional approach to comparative politics* (Princeton: Princeton Press 1960).

A hetedik fejezet eltér a korábbiaktól abban, hogy itt a jog, nevezetesen a nemzetközi jog és a jogösszehasonlítás viszonyáról esik szó. Talán nem véletlen, hogy messze ez a leghosszabb fejezet is. Sajátos paradoxon, hogy a nemzetközi (köz)jog kapcsán elvileg a jogösszehasonlításnak nincs szerepe, hiszen, legalábbis a jogi szövegek szintjén, definíciószerűen nem léteznek eltérések: nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a jogösszehasonlítás meghatározó szerepet játszott e jogterület kialakításában, elsősorban a nagy és fejlett, vagyis „nyugati” országok szabályozásának, jogelveinek áttekintésével. Ugyanakkor továbbra is vizsgálhatók a gyakorlatban, a jogértelmezésben és jogalkalmazásban tapasztalható meglehetősen nagy eltérések. A nemzetközi magánjog kétségtelenül rendkívül szorosan kapcsolódik a jogösszehasonlításhoz. A globális jog pedig olyan terület, amely publikációs listája szerint is, hosszabb ideje foglalkoztatja a szerzőt.

Kritikám jelentős részben a hiányérzetnek adott hangot, ami egy recenzens számára általában a legkönnyebb feladat, ám megalapozottsága mindig megkérdőjelezhető. Mégis indokoltnak érzem a joggazdaságtani, a szociológiai, különösen a kvantitatív szociológiai megközelítés bemutatásának teljes hiányát felróni egy műnek, amely arra vállalkozik,

hogy az összehasonlító jogtudomány interdiszciplináris nyitásának lehetőségeit tekintse át. Hasonlóképpen hiányolom, hogy a politikai rendszer, illetve a politikatudomány fel sem vetődik. Valójában a könyv – kétségkívül izgalmas és intellektuálisan jól megalapozott, óriási szakirodalmi bázisra alapozott – szemelvényeket közöl az interdiszciplinaritás egyes specifikus lehetőségei kapcsán.

Összességében a kötet számos érdekes kérdést és problémát vet fel, amelyekre azonban nem kínál megoldást. Amint a szerző jelzi is, ez nem is volt célja a kötetnek. A továbblépés lehetőségét, amiként azt a záró, nyolcadik fejezetben is hangsúlyozza és az említett fórumon szóban is kiemelte, az interdiszciplináris teamek létrehozásában látja. Ez egyfelől biztosíthatja, hogy a folyamatos kommunikációval csökkenthetők legyenek a koncepcionális különbségekből adódó megértési nehézségek, és ezzel lehetővé váljon az eredményes, közös munka. Másfelől megoldást kínálhat arra a problémára, hogy egy személy nem tud több területen is igazán professzionális teljesítményt nyújtani. Ez kétségtelenül így van. Talán érdemes lenne a későbbiekben egy hasonló tematikájú könyvet is ilyen teammunkában elkészíteni.

Gajdusчек György*

* PhD, tudományos főmunkatárs, TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem, 1093 Budapest, Fővám tér 8.
E-mail: *gajdusчек.gyorgy@tk.hu*.